

teoretická, ale i praktická tendence k sebezničení patří k racionalitě od počátku, ani v nejmenším jen ve fázi, v níž se projevuje ve své obnaženosti. V tomto smyslu načrtáváme filosofickou prehistorii antisemitismu. Jeho „iracionalismus“ lze odvodit z podstaty vládnoucího rozumu samého a ze světa odpovídajícího jeho obrazu. „Prvky“ jsou v bezprostřední souvislosti s empirickými bádáními Institutu pro sociální výzkum – nadace, kterou založil a udržuje při životě Felix Weil, bez níž by nebyly možné nejen naše studie, ale ani podstatná část teoretické práce německých emigrantů, kteří pokračují v práci navzdory Hitlerovi. První tři teze jsme sepsali spolu s Leo Löwenthalem, s nímž jsme od prvních frankfurtských let pracovali na mnoha vědeckých otázkách.

V poslední části publikujeme náčrty a rozvrhy, které jednak patří do myšlenkového okruhu předcházejících pojednání, aniž by tam našly své místo, jednak předběžně načrtávají problémy nadcházející práce. Většinou se vztahují k dialektické antropologii.

Los Angeles, Kalifornie, květen 1944

Tato kniha neobsahuje žádné podstatné změny textu, jak byl dokončen ještě za války. Dodatečně je k němu přidána jen poslední teze „Prvků antisemitismu“.

Červen 1947

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno

Pojem osvícenství

Cílem osvícenství v nejobecnějším významu pokrokového myšlení od počátku bylo zbavit lidi strachu a učinit z nich pány. Dokonale osvícená země však září ve znamení triumfálního neštěstí. Programem osvícenství bylo odkouzlení světa: Osvícenství chtělo rozložit mýty a obrazotvornost nahradit věděním. Tyto motivy shromáždil již Bacon, „otec experimentální filosofie“.¹ Pohrdá adepty tradice, kteří „nejprve věří, že druzí vědí, co nevědí, a poté, že oni sami vědí, co nevědí. Avšak lehkověrnost, nevole vůči pochybnostem, neuvážednost v odpovědích, vychloubačnost vzděláním, nechť odporovat, zaujatost, nedbalost ve vlastním bádání, slovní fetišismus, prodlévání u pouhých dílčích poznatků – toto a podobné věci brání šťastnému sňatku lidského rozumu s přirozeností věcí a místo toho jej zaprodávají jalovým pojímům a nahodilým experimentům. Plod a potomstvo takového slavného spojení si lze snadno představit. Tiskařský lis – hrubý vynález, dělo – vynález blízký předchozímu, kompas – do jisté míry známý již dříve. Jakou změnu tyto tři objevy způsobily – jeden na poli vědy, druhý ve věci války, třetí ve věci financí, obchodu a lodní dopravy! A o tyto objevy, říkám, se jen náhodně klopýtlo, jen náhodou se do nich narazilo. Převaha člověka tedy spočívá ve věděním, to nestrpí žádnou pochybnost. V něm se uchovávají mnohé věci, jež si se všemi svými poklady nemohou koupit ani králové, věci, na něž se jejich příkaz nevztahuje, o nichž jejich zvědové a donašeči nic nevyzvěděli, k jejichž zemím původu jejich námořníci a objevitelé nemohou doplout. Dnes ovládáme přírodu pouze ve svém mínění a podléháme jejímu tlaku; necháme-li se však od ní vést ve vynalézavosti, staneme se v praxi jejími pány“.²

¹ Voltaire, *Lettres philosophiques XII*, in: *Oeuvres complètes*, XXII, Paris 1879, str. 118.

Navzdory jistému odcizení vůči matematice Bacon dobře vystihl smýšlení vědy, jež po něm následovala. Šťastný sňatek mezi lidským rozumem a přirozeností věcí, jež má na mysli, je patriarchální: rozum, který přemáhá pověru, má ovládnout přírodu zbavenou kouzel. Vědění, které je mocí, nezná žádné hranice ani v ztotožnění tvorů, ani v poddajnosti vůči pánům světa. Stejně jako je vědění k službám všem účelům buržoazního hospodářství v továrně i na bitevním poli, tak je k službám podnikavců bez ohledu na panství. Králové nedisponují technikou bezprostředněji než obchodníci: technika je stejně demokratická jako systém hospodářství, s nímž se rozvíjí. Technika je podstatou tohoto vědění. Cílem tohoto vědění nejsou pojmy a obrazy, rozkoš z poznání, nýbrž metoda, využití práce jiných, kapitál. Mnohé věci, které v sobě vědění podle Bacona ještě uchovává, jsou samy opět jen nástroje: rozhlas jako sublimovaný tiskařský lis, bombardovací letoun jako účinnější artilerie, dálková navigace jako spolehlivější kompas. Lidé se chtějí naučit od přírody to, jak ji využívat, aby ji naprosto ovládli. Nic jiného nemá smysl. Osvícenství, bezohledné vůči sobě samému, spálilo i poslední zbytky svého vlastního sebevědomí. Jen takové myšlení, které si samo činí násilí, je dost tvrdé na to, aby rozbilo mýty. Před triumfem dnešního smyslu pro realitu by i Baconovo nominalistické krédo bylo podezřelé jakožto metafyzika a propadlo by verdiktu jalovosti, jež byl pronesen nad scholastikou. Moc a poznání jsou synonyma.³ Neplodná rozkoš z poznání je lascivní jak pro Bacona, tak pro Luthera. Nejde ani tak o uspokojení, které prý lidé ztotožňovali s pravdou, jako spíš o „operation“, účinný postup; „pravý cíl a úřad vědy“ není v „přijatelných, zábavných, ctihodných či efektních řečech, nýbrž v působení, práci a odhalování dříve nepoznaných jednotlivostí k lepšímu vybavení a pomoci v životě“.⁴ Nemá tu být žádné tajemství, a tedy ani přání, které by mělo být odhaleno.

² F. Bacon, *In Praise of Knowledge. Miscellaneous Tracts Upon Human Philosophy*, in: *The Works of Francis Bacon*, I, London 1825, str. 254 n.

³ Srv. týž, *Nové organon*, přel. M. Zůna, Praha 1990, str. 153.

⁴ Týž, *Valerius Terminus, of the Interpretation of Nature. Miscellaneous Tracts. Upon Human Philosophy*, in: *The Works of Francis Bacon*, I, str. 281.

Odkouzlení světa znamená vymýcení animismu. Xenofanés se vymývá mnohosti bohů, protože ve všem nahodilém a špatném se podobají lidem – svým zploditelům –, a nejmodernější logika denuncuje slova běžného jazyka jako falešné mince, které je lepší nahradit neutrálními hracími žetony. Svět se stává chaosem a syntéza záchranou. Není prý žádný rozdíl mezi totemickým zvířetem, sny duchovidcovými a absolutní ideou. Na cestě k novověké vědě se lidé zřikají smyslu. Pojem nahrazují formulí, příčinu pravidlem a pravděpodobností. Jenom příčina byla posledním filosofickým pojmem, na němž vědecká kritika měřila své síly, protože byl takřka jediný ze starých idejí, který se proti ní ještě stavěl, byl tou nejpozdnější seklarizací tvořivého principu. Definovat substanci a kvalitu, činnost a trpnost, bytí a jsoucno tak, aby to bylo v souladu s dobou, bylo podle Bacona naléhavým úkolem filosofie, ale věda si již bez takových kategorií vystačila. Byly opuštěny jako *idola theatri* staré metafyziky a již ve své době z nich byly pomníky bytostí a mocností prehistorie – v té se život a smrt vykládaly v mýtech a proplétaly se navzájem. Kategorie, v nichž západní filosofie určovala svůj věčný přírodní řád, označovaly místa, jež kdysi obývali Oknos⁵ a Persefoné, Ariadné a Néreus. Okamžik přechodu zachytily předsókratovské kosmologie. Vlhkost, nerozlišenost, vzduch, oheň, jež jsou tam vzývány jako pralátka přírody, jsou zprvu právě jen racionalizované usazeniny mytického nazírání. Stejně jako se představy plození z říčního proudu a země, jež od Nilu přišly k Řekům, staly hylozoistickými principy, živly, tak se bující mnohoznačnost mytických démonů vesměs zduchovnila do čisté formy ontologických podstat. A konečně Platónovými idejemi byli filosofickým logem uchopeni i patriarchální olympští bozi. Osvícenství však v platónském a aristotelském dědictví metafyziky opět rozpoznalo staré mocnosti a pronásledovalo pravdivostní nárok universálií jako pověru. V autoritě obecných pojmů osvícenství ještě spatřuje strach před demony, prostřednictvím jejichž vyobrazení se lidé v magickém rituálu snažili ovlivnit příro-

⁵ Česky Váhavec, mytický muž, jež byl za svou nerozhodnost potrestán tím, že v podsvětí věčně splétá provaz, který mu osel stále ukusuje. – Pozn. překl.

du. Od nynějška má být hmota konečně opanována bez iluze vládnoucích či vnitřních sil, skrytých vlastností. Co se nechce přizpůsobit měřítku vypočitatelnosti a užitečnosti, to osvícenství považuje za podezřelé. Pokud se už může nerušeně rozvíjet bez vnějšího omezení, nemá již žádnou zábranu. Jeho vlastním idejím lidského práva se přitom nevede jinak než starším universáliím. Na každém duchovním odporu, který najde, osvícenství pouze zvětšuje své síly.⁶ To vyplývá z toho, že osvícenství i v mýtech rozpoznává samo sebe. Ať už se odpor proti němu odvolává na jakékoli mýty, už tím, že se mýty stavějí do opozice a stávají se argumenty, přiznávají se k principu rozkladné racionality, kterou vytýkají osvícenství. Osvícenství je totalitární.

Jako základ mýtu osvícenství odedávna označovalo antropomorfismus – projekci subjektivního na přírodu.⁷ Nadpřirozené síly, duchové a démoni, jsou v tomto pohledu zrcadlovými obrazy lidí, kteří se nechávají děsit přírodou. Mnohost mytických tvarů lze podle osvícenství převést na stejného jmenovatele, redukují se na subjekt. Oidipova odpověď na otázku Sfingy – „Je to člověk“ – se bez rozlišování opakuje jako stereotypní vysvětlení, ať už má osvícenství před očima zlomek objektivního smyslu, obrys nějakého řádu, strach před zlými mocnostmi nebo nadějí na vykoupění. Jako skutečné bytí a dění uznává osvícenství předem jen to, co lze uchopit prostřednictvím jednoty; jeho ideálem je systém, z něhož vyplývá vše a každý. V tom se jeho racionalistická a empiristická verze neliší. Třebaže jednotlivé školy možná interpretovaly axiomy různě, struktura jednotné vědy byla vždy táž. Baconův postulát *una scientia universalis*⁸ je při veškerém pluralismu oblastí zkoumání stejně nepřátelský vůči nesjednotitelnosti jako Leibnizova *mathesis universalis* vůči skoku.

⁶ Srv. G. W. F. Hegel, *Fenomenologie ducha*, přel. J. Patočka, Praha 1960, str. 364.

⁷ V tom jsou zajedno Xenofanés, Montaigne, Hume, Feuerbach i Salomon Reinach. K Reinachovi srv. *Orpheus. From the French by F. Simmons*, London – New York 1909, str. 6 n.

⁸ F. Bacon, *De augmentis scientiarum*, in: *The Works of Francis Bacon*, VIII, str. 152.

Mnohost tvarů se převádí na polohu a uspořádání, dějiny na fakta, věci na hmotu. I podle Bacona má mezi dvěma nejvyššími principy a větami založenými na pozorování existovat jednoznačná logická vazba, a to prostřednictvím stupňů obecnosti. De Maistre s posměchem říká, že Bacon pěstuje „une idole d'échelle“.⁹ Formální logika byla velkou školou sjednocování. Nabídla osvícencům schéma počitatelnosti světa. Mytologizující přirovnání idejí k číslům v Platónových posledních spisech vyjadřuje touhu veškeré demytologizace: číslo se stalo kánonem osvícenství. Tytéž rovnice ovládají buržoazní spravedlnost a směnu zboží. „Není pravidlo, že když nestejně přičteš ke stejnému, vyjde nestejně, zásadou jak spravedlnosti, tak matematiky? A neexistuje opravdový soulad mezi komutativní a distributivní spravedlností¹⁰ na straně jedné, a mezi geometrickými a aritmetickými proporcemi na straně druhé?“¹¹ Buržoazní společnost je ovládána ekvivalentem. Různorodé činí srovnatelným tím, že je redukuje na abstraktní veličiny. Co není vyjádřeno v číslech, tedy nakonec v jednotce, to se pro osvícenství stává zdáním a moderní pozitivismus to odkazuje do básnictví. Jednota zůstává heslem od Parmenida až po Russella. To vybízí ke zrušení bohů a kvalit.

Avšak mýty, které padají za oběť osvícenství, již samy byly jeho vlastním produktem. Ve vědecké kalkulaci dění se anuluje ten výklad, který o dění podalo myšlení mytické. Mýtus chtěl přinášet zprávy, pojmenovávat, vyslovovat původ, tím však znázorňovat, zachycovat, vysvětlovat. Se zaznamenáváním a shromažďováním mýtů tato tendence zesílila. Vyprávění se velmi rychle změnilo v nauku. Každý rituál v sobě zahrnuje představu dění jako určitého procesu, který má být ovlivněn kouzlem. Tento teoretický prvek rituálu se osamostatnil už v těch nejranějších národních eposech. Mýty, ještě

⁹ J. De Maistre, *Les Soirées de Saint-Petersbourg*. Cinquième entretien, in: *Œuvres complètes*, IV, Lyon 1891, str. 256. [Idol žebříku. – Pozn. překl.]

¹⁰ Komutativní je spravedlnost spočívající ve vzájemné výměně věcí, služeb..., kdežto distributivní je ta spravedlnost, která každému přiděluje určitý díl nějakého statku. – Pozn. překl.

¹¹ F. Bacon, *Advancement of Learning*, in: *The Works of Francis Bacon*, II, str. 126.

než se dostaly do rukou tragiků, jsou již ve znamení oné disciplíny a moci, kterou Bacon velebí jako cíl. Na místo lokálních duchů a démonů nastoupilo nebe a jeho hierarchie, na místo zaklínacích praktik kouzelníka a kmene nastoupila dobře odstupňovaná oběť a práce ne-svobodných, zprostředkovaná příkazem. Olympská božstva již nejsou bezprostředně identická se živly – určují jejich význam. U Homéra Zeus vládne nad denní oblohou, Apollón řídí Slunce, Hélios a Éós jsou již přehráni do alegorie. Bozi se oddělují od látek jako jejich souhrnný pojem. Bytí se od nynějška rozpadá na *logos*, který se s pokrokem filosofie smršťuje na monádu, na pouhý vztahový bod, a na masu všech věcí a tvorů venku. Jeden jediný rozdíl mezi vlastní existencí a realitou pohlcuje všechny ostatní. Bez ohledu na rozdíly se svět podřizuje člověku. V tom se olympské náboženství shoduje s židovskými dějinami stvoření: „Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptačtvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“¹² „Ó, Die, otče Die, Tvé je panství nebeské a Ty přehlížíš díla lidí, zpupná i oprávněná, též i zvířat divokost, a na srdci leží Ti spravedlivost.“¹³ „Neboť je to tak, že jeden pyká hned, druhý později; i kdyby však měl někdo uniknout a hrozící osud bohů by jej nedosáhl, nakonec se tento osud s jistotou naplní a za čin musí pykat nevinní, ať jsou to jeho děti či pozdější pokolení.“¹⁴ Před bohy obstojí jen ten, kdo se beze zbytku podřídí. Probuzení subjektu se vykupuje uznáním moci jako principu všech vztahů. Vzhledem k jednotě takového rozumu klesá oddělení boha a člověka k oné irelevanci, na niž rozum už od nejstarší kritiky Homéra bez rozpaků poukazoval přímo. Jako vládci nad přírodou se tvořící bůh a pořádací duch sobě rovnají. Pravá podobnost s Bohem spočívá u člověka v suverenitě nad pozemskou existencí, v pohledu pána, v nařizování.

¹² Genesis, 1,26.

¹³ Archilochos, zl. 87. Viz P. Deussen (vyd.), *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, II/1, Leipzig 1911, str. 18.

¹⁴ Solón, zl. 13,25 n. Viz P. Deussen (vyd.), *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, II/1, str. 20.

Mýtus přechází v osvícenství a příroda v pouhou objektivitu. Za rozšíření své moci platí lidé odcizením tomu, nad čím ji mají. Osvícenství se chová k věcem jako diktátor k lidem. Zná je do té míry, nakolik s nimi může manipulovat. Muž vědy zná věci do té míry, nakolik na ně může působit. Tím se jejich bytí o sobě stává bytím pro něho. V této proměně se podstata věcí odhaluje vždy jako jedna a táž, jako substrát panství. Tato identita konstituuje jednotu přírody. Magické zaklínání předpokládá jednotu přírody stejně málo jako jednotu subjektu. Rity šamanů se obracely k větru, dešti, k hadovi venku nebo k démonu v nemocném, nikoli k látkám nebo exemplářům. Nebyl to jeden a týž identický duch, který provozoval magii; střídal se podobně jako kultovní masky, jež se měly podobat mnoha duchům. Magie je krvavá nepravda, ale panství se v ní ještě nepopírá tím, že se transformované do čisté pravdy klade jakožto základ světa, který propadl panství. Kouzelník se připodobňuje démonům, aby je zastrašil, nebo uklidnil, chová se odstrašujícím, nebo uklidňujícím způsobem. I když je jeho úřadem opakování, na rozdíl od civilizovaného člověka, jemuž se potom skrovná loviště smrsknou na jednotný kosmos, na souhrn veškerých kořistných možností, neprohlašuje se za věrný obraz neviditelné moci. Teprve jako takový věrný obraz dosahuje člověk identity Já, která se nemůže rozplynout v identifikaci s druhým, ale přivlastňuje se navždy jako neproniknutelná maska. Je to identita ducha a jeho korelátu, jednoty přírody, jíž padá za oběť plnost kvalit. Diskvalifikovaná příroda se stává chaotickou látkou pouhé klasifikace a všemocné Já pouhým vlastnictvím – abstraktní identitou. V magii existuje specifická zastupitelnost. Co se stane nepřítelovu oštěpu, jeho vlasu, jeho jménu, to se zároveň stane jeho osobě, místo boha se masakruje obětní zvíře. Substituce u oběti vyznačuje krok k diskursivní logice. I když laň, přinesená v oběť místo dcery, jehně místo prvorozeného, musely mít ještě vlastní kvality, přesto již představovaly rod. Nesly na sobě libovolné rysy, avšak posvátnost *hic et nunc*, jedinečnost zvoleného, do níž vchází zastupující, je radikálně odlišuje a v záměně je činí nezaměnitelnými. S tím věda skončila. V ní neexistuje žádná specifická zastupitelnost: i když jsou obětní zvířata, není žádný bůh. Zastupitelnost se mění na universální fungibilitu. Atom se nerozbíjí v zástupnosti, nýbrž jako zkušební vzorek hmoty, a králík neprochází laboratorním utrpením jako něco zástupného, nýbrž je jako pouhý exemplář ignorován. Jeli-

kož ve funkcionální vědě jsou rozdíly tak tekuté, že všechno zaniká v jedné matérii, vědecký předmět kamení a ustrnulý rituál z dřívějších dob se jeví jako ohebný, neboť jedné věci přisuzoval význam jiné věci. Svět magie ještě obsahoval rozdíly, jejichž stopy zmizely i ve formě jazyka.¹⁵ Mnohostranné afinity mezi jsoucím jsou vyřešeny vztahem mezi subjektem, který uděluje smysl, a mezi předmětem, který smysl nemá, mezi racionálním významem a náhodným nositelem významu. Na magickém stupni nebyly sen a obraz pouhými znaky věci, nýbrž něčím, co je s ní podobností nebo jménem spojeno. Vztah není vztahem intence, nýbrž příbuznosti. Kouzelnictví je tak jako věda zaměřeno na účel, ale sleduje jej prostřednictvím *mimésis*, nikoli v pokrokové distanci k objektu. Kouzelnictví ani v nejmenším nespočívá ve „všemohoucnosti myšlenek“, kterou si primitiv údajně připisuje jako neurotik; „přečeňování duševních procesů na úkor reality“¹⁶ nemůže existovat tam, kde myšlenky a realita nejsou radikálně odděleny. „Neotřesitelná důvěra v možnost ovládnout svět“,¹⁷ kterou Freud anachronicky připisuje kouzelnictví, odpovídá teprve reálně oprávněnému ovládnutí světa prostřednictvím dovednější vědy. Místně vázané praktiky medicinmana mohly být vystřídaný všeobjímající industriální technikou teprve po osamostatnění myšlenek vůči objektům, jak se toho dosahuje v Já přizpůsobeném realitě.

Jakožto jazykově rozvinutá totalita, jejíž nárok na pravdu potlačuje starší mytickou víru (lidové náboženství), je již solární, patriarchální mýtus sám osvícenstvím, s nímž se osvícenství filosofické může měřit na jedné rovině. Mýtu se nyní dostává odplaty. Mytologie sama rozehrála nekonečný proces osvícenství, v němž s nevyhnutelnou nutností vždy znovu jeden každý teoretický názor podléhá zničující kritice, jako by byl jen vírou, až se dokonce i pojmy ducha, pravdy, ba osvícenství staly animistickým kouzlem. Princip osudové

¹⁵ Srv. např. R. H. Lowie, *An Introduction to Cultural Anthropology*, New York 1940, str. 344 n.

¹⁶ S. Freud, *Totem a tabu*, in: *Totem a tabu*. Viip, přel. L. Hošek, Praha 1991, str. 64.

¹⁷ Tamt., str. 65.

nutnosti, již podléhají hrdinové mýtu a která se jako logická konsekvence sune z výroku orákula – pročištěna k semknutosti formální logiky –, panuje nejen v každém racionalistickém systému západní filosofie, ale ovládá i průběh systému, který začíná hierarchií bohů a v permanentním soumraku model předává totožný obsah: hněv vůči nedostatečné poctivosti. Stejně jako již mýty provádějí osvícenství, tak se osvícenství každým svým krokem hlouběji zaplétá do mytologie. Veškerou látku přijímá od mýtů, aby je zničilo, a jako soudící upadá do mytické klatby. Chce se vymanit z procesu osudu a odplaty tím, že na něm samo vykonává odplatu. V mýtech musí veškeré dění pykat za to, že se dělo. Osvícenství zůstává při tom: fakt se stává nicotným, sotva se udál. Nauka o rovnosti akce a reakce potvrzovala moc opakování nad skutečností dlouho poté, co se lidé vzdali iluze, že opakováním se mohou identifikovat s opakovanou skutečností, a tak se vymanit z její moci. Čím více však magická iluze mizí, tím neúprosněji opakování pod hlavičkou zákonitosti drží člověka v onom koloběhu, jehož zpředmětněním v přírodním zákoně je podle něj zajištěné svobodné jednání subjektu. Princip imanence, vysvětlení každého dění jakožto opakování, který proti mytické obrazotvornosti hájí osvícenství, je princip samotného mýtu. Suchá moudrost, která nepřipouští nic nového pod sluncem, protože se všemi kameny nesmyslné hry se již hrálo, všechny velké myšlenky jsou již vymyšlené, možné objevy předem konstruovatelné, lidé jsou připoutáni k sebezáchově prostřednictvím přizpůsobení – tato suchá moudrost reprodukuje pouze fantastickou moudrost, kterou zavrhuje; sankci osudu, jež na základě odplaty ustavičně obnovuje, co tu již dávno bylo. Co by bylo jinak, je srovnáno. To je verdikt, který kriticky vyměřuje hranice možné zkušenosti. Platí se identitou všeho se vším, s tím, že nic zároveň nesmí být identické samo se sebou. Osvícenství rozvrací bezpráví staré nerovnosti, nezprostředkované panství, zároveň je však zvětšuje v universálním zprostředkování, vztažením všeho ke všemu. Osvícenství obstarává to, co Kierkegaard chválí na své protestantské etice a co v okruhu bájí o Héraklovi vystupuje jako pravzor mytického násilí: osvícenství odřezává nesouměřitelné. Nejenže se v myšlenkách rozpouští kvality, ale lidé jsou nuceni ke skutečné konformitě. Za dobrodiní, že trh se neptá po původu a místu narození, platí směřující tím, že nechá modelovat své narozením propůjčené možnosti produkcí zbo-

ží, jež lze koupit na trhu. Lidem bylo jejich Já dáno jako něco ode dávna vlastního, odlišného od všeho ostatního, aby se tím jistěji stalo stejným. Protože však Já nikdy zcela nezaniká, navzdory liberálním periodám osvícenství vždy sympatizuje se sociálním tlakem. Jednota manipulovaného kolektivu spočívá v negaci každého jednotlivce; je to výsměch společnosti, která by byla schopna udělat z něj někoho. Horda, jejíž princip se bezpochyby vyskytuje v organizaci Hitlerjugend, není žádný návrat ke starému barbarství, nýbrž triumf represivní egalitativnosti, rozvinutí rovnosti práva k bezpráví prostřednictvím rovných. Talmový¹⁸ mýtus fašismu se projevuje jako údajně pravý prehistorický mýtus do té míry, nakolik byla na pravém mýtu vykonána odplata, zatímco mýtus falešný ji slepě vykonává na obětech. Každý pokus zlomit přírodní nutnost narušením přírody jen o to hlouběji upadá do přírodní nutnosti. Tak proběhla dráha evropské civilizace. Abstrakce, nástroj osvícenství, se ke svým objektům chová jako osud, jehož pojem vylučuje: jako likvidace. Pod nivelizujícím panstvím abstrakce, která vše v přírodě činí opakovatelným, a průmyslu, pro nějž je abstrakce upravena, se nakonec sami osvobození stali „davem“, který Hegel¹⁹ označil jako výsledek osvícenství.

Distance mezi subjektem a objektem, předpoklad abstrakce, je zakotvena v distanci k věci, kterou pán získá prostřednictvím ovládaného. Homérské zpěvy a hymny Rigvédy pocházejí z doby pozemkového panství a opevněných sídel, v nichž se usadil válečnický kmen, ovládající masu poražených autochthonů.²⁰ Nejvyšší bůh mezi bohy vznikl s tímto buržoazním²¹ světem, v němž král jako náčelník ozbrojené šlechty drží podrobené při zemi, zatímco lékaři,

¹⁸ Talmi, talmový – mosaz zlatavé barvy, přen. falešný, padělaný. – Pozn. překl.

¹⁹ G. W. F. Hegel, *Fenomenologie ducha*, str. 357.

²⁰ Srv. W. Kirfel, *Geschichte Indiens*, in: *týž, Propyläen Weltgeschichte*, III, str. 261 n.; a G. Glotz, *Histoire grecque*, I, in: *Histoire ancienne*, Paris 1938, str. 137 n.

²¹ V orig. „bürgerlich“ – „měšťanský“ nebo „buržoazní“. Toto slovo původně označovalo obyvatele ohrazeného místa, hradiště nebo města. – Pozn. překl.

věštcí, řemeslníci, obchodníci zajišťují provoz. S koncem nomádství je společenský řád vytvořen na základě pevného vlastnictví. Panství a práce se od sebe oddělují. Vlastník jako Odysseus „přivádí zdáli četný, pečlivě členěný personál pasáků volů, ovčáků, pasáků prasat a sloužících. Večer, když ze svého sídla viděl, jak zemi ozařuje tisíce ohňů, se může klidně uložit k spánku: ví, že jeho stateční sloužící bdí, aby drželi divou zvěř v bezpečné vzdálenosti a zloděje vyhnali z chráněných obor“.²² Obecnost myšlenek, jak ji rozvíjí diskursivní logika, panství ve sféře pojmů se zvedá na fundamentu panství ve skutečnosti. Nahrazení magického dědictví, starých difúzních představ, pojmovou jednotou vyjadřuje uspořádání života rozčleněné rozkazem a určené svobodnými. Já, které se učilo řádu a podřízení při podrobování světa, brzy spojilo v jedno pravdu vůbec a disponující myšlení, bez jehož pevných rozlišení pravda nemůže obstát. Já spolu s mimetickým kouzlem tabuizovalo poznání, jež se skutečně dotýká předmětu. Jeho nenávisť se obrací proti obrazu přemoženého dávnověku i proti jeho imaginárnímu štěstí. Chthónická božstva praobyvatel jsou zahrnuta do podsvětí, pekla, v něž se pod solárním a světelným náboženstvím Indry a Dia proměnila zem.

Nebe a peklo však spolu souviselo. Stejně jako jméno Dia v kulech, které se vzájemně nevylučovaly, příslušelo bohu podsvětí i bohu světla,²³ stejně jako olympští bozi udržovali s chthónickými bohy rozmanité styky, tak ani nebyly jednoznačně rozlišeny dobré a zlé mocnosti, záchrana a neštěstí. Byly zřetězeny jako vznik a zánik, život a smrt, léto a zima. V jasném světě řeckého náboženství přežívá kalná nerozlišenost náboženského principu, který byl v nejranějších známých stádiích lidstva uctíván jako *mana*. Primárně a nediferencovaně je *mana* vše to neznámé, cizí, to, co transcenduje okruh zkušenosti, co je na věcech víc než jejich předem známé bytí. To, co při tom prehistorický člověk zakouší jako nadpřirozené, není žádná duchovní substance jako protiklad substance materiální, nýbrž

²² G. Glotz, *Histoire grecque*, str. 140.

²³ Srv. K. Eckermann, *Jahrbuch der Religionsgeschichte und Mythologie*, I, Halle 1845, str. 241; a O. Kern, *Die Religion der Griechen*, I, Berlin 1926, str. 181 n.

komplexnost přírody v kontrastu k individuálnímu prvku. Jeho jménem se stává výkřik děsu, s nímž se zakouší neobvyklé. Fixuje pouze transcendenci neznámého vůči známému, a tím děs jakožto posvátnost. Zdvojení přírody v zdání a podstatě, účinku a síle, které teprve umožnilo jak mýtus, tak i vědu, vychází ze strachu člověka, jehož vyjádření se stává vysvětlením. Ne že by se duše překládala do přírody, jak nás učí psychologismus; *mana*, hybný duch, není žádná projekce, nýbrž ozvěna reálné nadvlády přírody ve slabých duších divochů. Rozštěpení oživeného a neoživeného, obsazení určitých míst démony a božstvy, vyvstává zprvu z tohoto preanimismu. Již ten zakládá oddělení subjektu a objektu. Když se strom vyzývá už ne pouze jako strom, ale jako svědek něčeho jiného, jako sídlo *mana*, vyjadřuje jazyk rozpor, že totiž něco je samo sebou a zároveň něčím jiným než sebou samým, identickým i neidentickým.²⁴ Prostřednictvím božství se jazyk mění z tautologie na jazyk. Pojem, který je s oblibou definován jako jednotné označení všeho toho, co se jím pojímá, byl od počátku spíše produktem dialektického myšlení, v němž je každá věc tím, čím je, vždy jen tím, že se stává, čím není. To byla praforma objektivizujícího určení, na jehož základě se oddělil pojem a věc, toho určení, které se značně rozvinulo již v homérském eposu a v moderní pozitivní vědě dospělo do extrémní podoby. Tato dialektika však zůstává bezmocná, pokud se rozvíjí z výkřiku děsu, který je zdvojením, tautologií samotného děsu. Bozi nemohou sejmut strach z člověka, neboť ve svých jménech nosí jeho zkamenělý hlas. Člověk se domnívá, že tohoto strachu se zbaví tehdy, když už nezůstane nic neznámého. To určuje dráhu demytologizace, osvícenství, které živé ztotožňuje s neživým, stejně jako mýtus ztotožňuje neživé s živým. Osvícenství je zradikalizovaný mytický strach. Čistá imanence pozitivismu, jeho poslední produkt, není ničím jiným než téměř universálním tabu. Vůbec nic už nesmí být mimo, protože pouhá představa tohoto mimo je vlastním pramenem strachu. Jestliže

²⁴ Tak popisují Hubert a Mauss obsah představy „sympatie“, mimésis: „L'un est le tout, tout est dans l'un, la nature triomphe de la nature.“ („Jedno je vše, vše je v jednom, příroda triumfuje nad přírodou.“); viz H. Hubert – M. Mauss, *Théorie générale de la Magie*, in: *L'Année Sociologique*, 1902–1903, str. 100.

pomstu prehistorického člověka za vraždu, spáchanou na jednom z jeho blízkých, bylo občas možné uchlácholit přijetím vraha do vlastní rodiny,²⁵ zároveň to znamenalo nasát cizí krev do vlastní, ustavit imanenci. Mytický dualismus nepřekračuje okruh daného bytí. Svět proniknutý *mana* a ještě i svět indického a řeckého mýtu jsou bezvýhodné a věčně stejné. Veškeré zrození je smrtí, každé štěstí neštěstím. I když se lidé a bohové ve své lhůtě pokusí rozdělit si losy podle jiných měřítek, než je rozděluje slepý chod osudu, na konci nad nimi triumfuje bytí tohoto světa [Dasein]. Dokonce i spravedlnost jejich losu, vyrvaná osudu, nese rysy osudu; odpovídá pohledu, který lidé, jak primitivové, tak i Řekové a barbari, ze společností útlaku a bídy vrhají na okolní svět. Proto mytická i osvícená spravedlnost považuje vinu a pokání, štěstí a neštěstí za dvě strany jedné rovnice. Spravedlnost je vtěsnána do práva. Šaman zahání nebezpečné jeho obrazem. Ekvivalence je jeho prostředek. Ta v civilizaci reguluje trest a odměnu. Na přírodní podmínky se dají beze zbytku převést i mytické představy. Stejně jako souhvězdí Blíženců se všemi ostatními symboly podvojnosti poukazuje ke koloběhu přírody, z něhož nelze uniknout, jako tento koloběh sám má své prastaré znamení v symbolu vejce, z něhož tyto symboly vznikly, tak i váhy v ruce Diově, které symbolizují spravedlnost celého patriarchálního světa, poukazují k pouhé přírodě. Krok od chaosu k civilizaci, v níž už přírodní podmínky nemají bezprostřední moc, nýbrž ji mají prostřednictvím vědomí lidí, nezměnil nic na principu ekvivalence. Lidé právě za tento krok zaplatili dokonce tím, že uctívají to, čemu byli kdysi podřízeni jako všichni ostatní tvorové. Dříve fetiše podléhaly zákonu ekvivalence. Nyní se sama ekvivalence stala fetišem. Páska přes oči spravedlnosti znamená nejen to, že do práva se nemá zasahovat, ale i to, že nevychází ze svobody.

Nauka kněží byla symbolická v tom smyslu, že znak a obraz v ní byly jedno a totéž. Jak dokazují hieroglyfy, slovo původně plnilo též funkci obrazu. Tato funkce přešla na mýty. Mýty, stejně jako magic-

²⁵ Srv. E. Westermarck, *Ursprung der Moralbegriffe*, I, Leipzig 1913, str. 402.